

Ekonomporträttet

Claes Blechert Trozelius
– utnämnd 1758.

Anders Jahan Retzius
– ämnesansvarig 1786.

Carl Adolph Agardh
– utnämnd 1812.

MATS PETTERSSON

De första lundaekonomerna

De första professurerna i ämnet ekonomi inrättades vid tyska universitet 1727. År 1741, samma år som Carl von Linné blev professor och anträdde sina öländska och gotländska resor, tillträdde Anders Berch i Uppsala den första svenska ekonomi-professuren. Berch försökte utveckla det ekonomiska ämnet till en självständig vetenskap inriktad på bland annat manufak-

turernas och utrikeshandelns utveckling. Uppbyggandet av en ekonomisk vetenskap enligt dessa principer skulle visa sig vara en merkantilistisk återvändsgränd, och innan ett fullt sekel hade gått fick det nya ämnet se sig besegrad av universitetets inneboende motkrafter. Linné, som var professor i teoretisk medicin med botanik och zoologi, företrädde i hög grad dessa motkrafter och han ogillade det utpräglat utilitistiska synsättet på vetenskaplig verksamhet, trots att hans av staten finansierade resor företogs i "nyttans tjänst". Enligt den linnéanska uppfattningen krävde ekonomin kunskaper i naturens tre riken, punkt och slut. Linné har i ett högtidligt tal sagt att ekonomin endast är "naturalkunnigheten lämpad till människans förnödenheter". I Lund uppslukades

MATS PETTERSSON är verksam som budget- och resursansvarig vid Länsarbetsnämnden i Kristianstad. Han har tidigare varit anställd vid Nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet.

ämnet ekonomi betecknande nog av biologin några år in på 1830-talet. I Uppsala blev det i stället juridiken som gick segrande ur striden mot det nya "främmande" inslaget i vetenskapens värld.

Linné företog sin skånska resa 1749 under starkt intryck av de rådande utilitistiska strömningarna, dvs nyttotänkandet. Redan i företalet till sin resebeskrivning hänvisar han till att hans resa föranleddes av ett memorial från Hårleman, "en herre, som denna tiden med mycken iver vinnlägger sig om att främja alla för riket nyttiga vetenskaper". Vid sitt besök i Kristianstad omnämner Linné två personer som båda skulle komma att få en viss betydelse för det merkantilistiska mellanspelet med en lärostol i ekonomi i Lund. Det var två akademiker från Kristianstad. En av dem, filosofie adjunkten Johan Henrik Burmester, visade sitt herbarium insamlat på resor i främmande länder. Den andre, provincialdoktor Nils Retzius, omnämnes dels för att ha upptagit surbrunnen i Åby på Araslövs ägor, dels för att redan vid sjuårsåldern genom morfadern biskop Rydélius försorg ha lärt sig latin.

Det var vid denna tid förenligt med hattpartiets merkantilistiska ekonomiska program att involvera universiteten i arbetet med att främja manufakturerna till gagn för "rikets hushållning". Hattarna hade bedrivit en intensiv propaganda för nyttotänkandet och merkantilismen: naturtillgångarna skulle utforskas, handel och manufaktur skulle uppmuntras, jordbruk och bergshantering skulle vidareutvecklas. I samband med att hattarna tog makten hösten 1738 genomdrev man därför ganska snart inrättandet av en lärostol i ämnet ekonomi vid Uppsala universitet. Inom denna vetenskap skulle studenterna få kunskaper att nyttja till "fördelaktige speculationer och till fäderneslandets producters förädlande, jordens bättre uppodlande, nyttige konsternas uppfinnande, till hushållningens och manufakturernes förbättring". Universitetet mottog lärostolen mycket motvilligt, inte

minst beroende på att det överläts åt universitetet självt att ordna medel till professuren.

Professuren i Lund "sponsras" av handelshuset Burmester i Kristianstad

I Lund dröjde inrättandet av en lärostol i ämnet ekonomi till år 1750. Även här ställde sig de etablerade professorerna i konsistoriet mycket kallsinniga till statsmakternas nya idéer. Adjunkten Johan Henrik Burmester, som var son till handelsmannen Bernt Johan Burmester i Kristianstad, hade 1749 återkommit från en flerårig studieresa genom Tyskland, Holland, England och Frankrike. Han hade 1741 erövat universitetets högsta grad, som då kallades filosofie magistergraden, och år 1750 ingav han till Kungl Maj:t en ansökan om att bli utnämnd till professor i ekonomi och "commercier" vid universitetet i Lund.

Burmester hänvisade till att professorer i ämnet redan fanns vid universiteten i Uppsala och Åbo. En sådan lärostol vorde nyttig för Skåne därför att "undervisning om de bättre näringssättens uppodlande lovar det allmänna märklig båtnad". Burmester hade inga anspråk på någon lön. Eftersom han var delägare i faderns rörelse i Kristianstad kunde han klara sin försörjning på egen hand. I denna handelsrörelse bedrevs affärer på Spanien och Portugal och rederiet sköttes under lång tid av Johan Henrik Burmester jämtes med sysslorna vid akademien.

Han uttryckte sig ganska klart i sin ansökan: emedan universitetets stat inte gav utrymme åt ännu en professorslön, var han villig att "avbida de utvägar som framdeles kunna utfinnas". Det skulle sedermera visa sig att det även i Lund blev aktuellt med en "näringslivssponsrad" professur i det nya och för universitetet främmande ämnet ekonomi. Finansieringen ordnades genom att innehavaren

själv bedrev lukrativa affärer med Kristianstad som bas.

Burmesters framställning hade sin grund i långvariga påtryckningar från politiskt håll att naturvetenskaperna även i Lund skulle bidra till att förbättra folkförsörjningen och att det var nödvändigt för landet att inplanta kunskaper om ekonomi i "all riksens ungdom". Universitetskanslern Johan Gyllenborg hade 1747 begärt att konsistoriet i Lund skulle avgöra inom vilken av de befintliga professurerna som undervisningen i naturalhistoria och ekonomi skulle förläggas. Konsistoriet ställde sig avvisande till Burmesters framställan som innebar att en ny professur skulle inrättas. Man var visserligen klart medveten om att riksdagen önskade att undervisning i ekonomi skulle införas, men det var tillräckligt att professorerna i juridik, fysik, naturalhistoria, kemi och matematik beaktade detta i sin undervisning.

På hösten 1750 beslutade dock Kungl Maj:t att inrätta en professur i ekonomi vid Lunds universitet enligt ständernas önskan. Tjänsten inrättades som ordinarie och med säte i filosofiska fakulteten. Professorn skulle emellertid tjäna utan lön tills sådan kunde ordnas "utan akademikassans gravation".

Burmester hade tydligen haft tillgång till god information i ärendet, och vi vet att han hade en viktig gynnare i hovkretsarna, nämligen arkitekten Carl Hårleman. Det blev således Johan Henrik Burmester från köpmansgården nr 121 vid hästtorget i Kristianstad som blev utnämnd på den första lundaprofessuren i ekonomi (Kungligt brev 9 nov 1750 och kanslers brev 4 dec 1750). Frågan om lön löstes senare genom att Burmester 1752 av Kungl Maj:t beviljades rätt att bli transporterad till någon annan ledig professur inom filosofiska fakulteten. Denna transport skedde år 1756 då Burmester blev professor i romersk vältalighet och poesi efter Nils Stobæus.

Burmester gjorde ingen större lycka

vare sig som "lönlös" professor i ekonomi eller som latinprofessor på lönestat. Sven-Eric Liedman [1986] meddelar att Burmester var berömd dels för sin improduktivitet – han genomförde endast en disertation under fjorton år – dels för sin besynnerliga väg från en professur i ekonomi, som han erövat därför att han hade hovmannen Carl Hårleman som mäktig gynnare, till en latinprofessur för vilken han var kapitalt misslyckad.

Enligt biografiska anteckningar gjorde Burmester i sin verksamhet "professurens praktiska uppgift till det väsentliga". Den enda disertation som han presiderade för var "en agrikulturavhandling om mangel och dess användning" och hans föreläsningssämnen skall enligt bevarade diarianteckningar ha berört "den praktiska hushållslära, jordbrukslära, husdjurslära o.d." (Carlquist [1926]). Andra källor antyder att Burmester var en matematisk ekonom. Följande karaktäristik ges om ekonomiprofessorn utan lön: "Han var dock förmögen av sig själv, en snäll Physicus och Mathematicus och hade utomlands lärt sig botaniken efter Rovens metod" (Nyrén [1836]).

Hovpredikanten Trozelius blir ekonomiprofessor i konkurrens med en trädplanterande rektor

Efterträdaren Claes Blechert Trozelius, tidigare c o hovpredikant och docent i ekonomi från Uppsala, utnämndes 1758. Också han var en medioker vetenskapsman, men eftersom han fick verka länge utan lön bedrev han flitigt sk disertationsskrivande, vilket var en inkomstbringande syssla. Trozelius ställdes till en början av konsistoriet utanför förslagsrummet, som innehöll tre tänkbara kandidater. Universitetskanslern ingrep emellertid till Trozelius förmån, ty han hade "höga herrars gunst". Han var en följsam lärjunge till Anders Berch i Uppsala och anknöt i sina föreläsningar till dennes arbete *Inledning til allmänna hushållningen*.

Sedan Trozelius först år 1778 fått full professorslön donerade han en stipendiefond som möjliggjorde inrättandet av en adjunktstjänst i ekonomi. Detta var viktigt därför att det redan var avgjort att sedan Trozelius avgått från sin tjänst skulle ekonomiprofessuren sammanslås med professuren i ämnet naturalhistoria, en professur som sedan 1756 innehades av Linnélärjungen Eric Gustaf Lidbeck. Denne var tillika ledare för plantageverksamheten i Skåne och prefekt för botaniska trädgården i Lund.

En av hovpredikantens konkurrenter om ekonomiprofessuren var den praktiskt inriktade "nationalekonomen" Christian Lunell från Kristianstad. Denne hade efter erhållen magistergrad i Lund kommit som lärare till Kristianstads lärdomskola 1747 och blev "rector scholae" 1752. Han tilldelades av Kungl Maj:t direktörs namn med lika heder och rang som borgmästare på grund av sitt enträgna arbete med "nyttiga fäрге-gräs' planterande" och anläggande av "plantage af hvita mullbärs-träd".

År 1758 fick han landshövdingen Barnekows förord till "oeconomie professionen" i Lund. I sin ansökan hade Lunell skrivit: "Jag har nöjet att se af mina lärjungar ibland hofmän, präster, officerare, civilbetjänter; men finge jag leva än 24 år och vart tredje år draga upp 80 000 träd, kunde jag lämna dem efter mig, som kunde vara qvicka [dvs levande] och synbara, när jag och de andra jag uppdragit vore osynliga" (Rietz [1848]). Lunell fick inte professuren i Lund men tilldelades år 1772 professors namn som erkänsla för sitt plantagenit.

Trozelius beviljades avsked i förtid 1786. Han hade infunnit sig onykter till ett konsistoriesammanträde 1785 varvid han förolämpat rektor och vållat allmän förargelse. En anteckning röjer hans sorgliga tillstånd under åren fram till bortgången 1794: "Trozelius åtnjuter lönen, är tjänstefri, oduglig att förrätta något, vilket härrörer av supande; han är nu osynlig, ty

han går icke av sitt hus."

I sitt vetenskapliga författarskap hade Trozelius sin egen lärare Linné som huvudsaklig förebild. Bland hans alster från första hälften av 1760-talet kan nämnas: *Tankar om belöningars värkan på hushållningen*, *Oeconomisk beskrifning på fabrikerne i Götheborg*, *Tanke-försök om stenhusbyggnads nytta* och *Tankar om vetenskapernas tjänstverk vid åkerbruket*. Kanslern för rikets universitet C G Löwenhielm kritiserade Trozelius för att syssla med alltför triviala ting i sin undervisning och förundrade sig i brev 1763 över att "så många avhandlingar kunde skrivas om nyttan av stenhus".

Naturaliesamlaren och apotekaren Retzius tar över år 1786

Anders Jahan Retzius, som enligt Rietz [1848] i likhet med Burmester tillhörde "de utmärktare disciplar som utgått från Kristianstads lärdomskola", blev den som efter Trozelius avsked fick svara för undervisningen i ekonomi. Han hade visserligen tillgång till en särskild adjunktstjänst i ekonomi genom donationsmedel från företrädaren Trozelius. Denna tjänst förblev dock obesatt till 1794 på grund av krångel från kanslerns sida. Retzius hade en tung undervisningsbörda ty han blev från 1798 också ansvarig för ämnet kemi. Då Retzius erhöll tjänstledighet 1812 blev hans lärostol uppdelad på tre innehavare, en i kemi och fysik för Engeström, en i botanik och ekonomi för Agardh och en i naturalhistoria för Fallén.

Retzius var en dominerade vetenskapsman vid universitetet i Lund och det har sagts om honom att "den skola av naturforskare som uppväxte kring honom kom långt in i följande århundrade att sprida glans över lärosätet i Lund" (Gierow [1971]). Han står som lärofader för bl a A H Florman, C A Agardh, C F Fallén, Sven Nilsson, E M Fries och J W Zetterstedt. Retzius hade en stark förankring

vid akademien i Lund genom släktskapen med biskopen Andreas Rydelius. Men genom sin yngre bror Christian Retzius, som blev en ansedd handlande i Kristianstad, kunde han också upprätthålla förbindelserna med det praktiska affärlivet.

Något som tydligt påvisar intresset hos Retzius för ekonomi och merkantilism är att han som 30-årig demonstrator i botanik var den främste initiativtagaren till Fysiografiska sällskapet, som stiftades år 1772. En skolkamrat från "Christianstads schola", Nils Hesslén, bondpojken från Visseltofta som blev biskop i Lund, var med bland initiativtagarna till sällskapet. Sällskapets syfte var att vidmakthålla den hos ungdomen slocknade hägen för naturvetenskapen och främja "tvenne så nöjsamma och gagnande vetenskaper som naturalhistorien och ekonomien". Arbetsuppgifterna för sällskapet skulle vara lanthushållningen och vetenskaper med anknytning till denna såsom botanik, zoologi, kemi, fysik, mineralogi, geografi, medicin och veterinärkunskap. Verksamheten i detta lundensiska sällskap pågår fortfarande och har endast varit avbruten under åren 1794 till 1815.

Anders Jahan Retzius blev i första hand uppmärksammas för sina banbrytande insatser inom zoologin, botaniken, geologin, mineralogin, kemien och "praktisk ekonomi". Men han har också beskrivits som en av de förnämsta samlarna inom svensk naturforskning, och det är hans material som bildar grunden för de zoologiska och geologiska institutionernas samlingar i Lund. I en biografisk redogörelse beskrivs en ceremoni som ägde rum i Lund den 11 juni år 1811. Professor Retzius höll ett "Svenskt tal och gaf dervid sitt beslut till känna att till Kongl. Akademien öfverlemnade sin dyrbara samling af naturalier, bestående af flere tusende stuffer, mineralier och inlagda wexter; en i det närmaste fullständig samling af petrificater, så ifrån Balsberget, som andra orter; ett betydligt antal snäckor och koraller; en mängd af fossila ben, och deribland ett

komplett squelett af Bos bifrons, intestinal- och hafsmaskar samt crustacier och en ej obetydlig collection af cranier och squeletter".

I en förteckning över skrifter utgivna af Retzius upptas "Tal på Konung Gustaf III:s födelsedag, hållet på Christianstads Rådhus 1777". Detta solenna tillfälle har varit av stor betydelse för honom och konsekvenserna beskrivs omsorgfullt i biografien: "Efter ett på Konung Gustaf III:s höga födelse-dag hållet Svenskt tal, hvarem han af då varande Landshöfdingen och Riddaren Friherre Sparre blifvit anmodad, utnämndes han d. 22 Maj i samma år till Extraordinarie Professor vid Lunds Academie, med äliggande att hålla offentliga föreläsningar" (Ståhl [1848]).

Kristianstadspojken Anders Jahan Retzius hade inhämtat sina första lärdomar i Christianstads Skola, men han blev redan som 15-åring, efter sin fars död år 1757, satt i apotekslära i Lund. Han var nu 35 år gammal och hade efter avlagd apotekarexamen i Stockholm speciminerat i Lund varifrån han sedan återkommit till Stockholm som "Auscultant i Kongl. Berg-Collegium". Han återvände till Lund revolutionsåret 1772. Det var alltså efter en mycket målmedvetet genomförd karriär som han 20 år efter sin faders bortgång besökte födelsestaden och senare samma år av Kungl Maj:t tilldelades professors namn, heder och värdighet.

Köpmanssonen Agardh blir botanik- och ekonomiprofessor

Det blev lärdomsgiganten Carl Adolph Agardh, köpmansson från Båstad, som år 1812 utnämndes till innehavare av den efter Retzius frånträde nybildade professuren i ekonomi och botanik. I Lunds universitets historik sägs att härigenom fick "fakulteten och akademien en av sina mest framstående lärare genom tiderna. I fråga om mångsidigheten i begåvning torde han söka sin like icke endast vid universitetet utan i vårt lands odlingshistoria. . . . Åt-

skilligt vad han med sitt utpräglade sinne för praktisk-ekonomiska frågor utträttade föll utanför akademiens rāmärken och kan här inte ens antydningvis behandlas. . .” (Gierow [1971, s 367–368]). C A Agardh som ekonom har utförligare porträtterats i *Ekonomisk Debatt* (Wadensjö [1987]).

Agardhs utnämning 1812 blev emellertid också början till slutet för ekonomi som ett självständigt ämne med egna lärarkrafter inom den filosofiska fakulteten. Detta blev fallet trots att man kan påstå att C A Agardh var den dittills främste ekonomiske teoretikern i Sverige. Han blev utnämnd till biskop i Karlstad år 1835 och efterträdaren Johan Wilhelm Zetterstedt, tidigare botanices demonstrator och akademisekreterare, som blev utnämnd till professor 1839 benämnes i universitetets katalog som professor i enbart ämnet botanik. J W Zetterstedt efterträddes i sin tur av C A Agardhs son Jacob Georg Agardh år 1853.

Ekonomiämnet försvinner från filosofiska fakulteten. Docenten Stenkula lämnar akademien

Fram till mitten av 1850-talet upprätthölls undervisningen i ekonomi av filosofie magistern Anders Martin Wilhelm Stenkula. Han var smålänning, född år 1800, och utnämndes till ”Docent i Ekonomien” år 1835. I universitetets rullor hade vid 1830-talets mitt ämnesbenämningen ekonomi helt försvunnit från filosofiska fakultetens professurer. Inom juridiska fakulteten inrättades emellertid 1833 en professur i ”Ekon. och Kameral-Lagfarenhet”. År 1842 ändrades ämnesinriktningen för professuren till administrativ rätt och nationalekonomi. Filosofiska fakulteten hade därmed lyckats utplåna ekonomi som egen disciplin och förmått juridiska fakulteten att ägna sig åt detta praktiska ämnesområde.

I en biografi över Uppsalas förste pro-

fessor i ämnet ekonomi redovisar Sven-Eric Liedman den ekonomiska vetenskapens födslovändor i 1700-talets Sverige. Han beskriver också ekonomiämnets borttynande vid mitten av 1800-talet. I Lund gick det till på följande vis: ”Lärostolen i Lund förlorade all ekonomisk anstrykning när Carl Adolf Agardh efterträddes av sin son Jacob. Endast den oförtrottlige docenten Anders Martin Wilhelm Stenkula höll ekonomins fana uppe i Lund; han var, heter det, en god jordbrukare och jordbrukslärare. Tydligen var det det goda jordbruket som livnärde honom. År 1854 lämnade han äntligen universitetet för att så småningom efterträda sin far som kyrkoherde i Ringarum i Småland.”

Liedman fortsätter: ”Den historia som börjar så ståtligt med Anders Berch och slutar så snöpligt med docenten Stenkula bevisar också universitetens märkvärdiga seghet. Efter några decennier är de nyss så omvälvande disciplinerna neutraliserade och oskadliggjorda. De främmande kropparna har införlivats med akademien” (Liedman [1986]).

Referenser

- Carlquist, G. [1926], ”Burmester, J H”. I *Svenskt Biografiskt Lexikon*, bd 6. Stockholm.
- Gierow, K. [1971]. *Lunds universitets historia, del III, 1790–1867*. Gleerup, Lund.
- Liedman, S-E. [1986]. *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnen vid 1700-talets svenska universitet*. Stockholm.
- Nyrén, C. [1836]. *Characters Skildringar och Minnen...* Stockholm.
- Pettersson, M. [1991]. ”Kristianstadspojkarna som blev de första ekonomiprofessorerna i Lund”. I *Föreningen Gamla Christianstads årsskrift 1991*.
- Rietz, J E. [1848]. *Skånska skolväsendets historia*. Lund.
- Ståhl, M L. [1834]. *Biographiske underrättelser om professorer vid Kongl. Universitetet i Lund ifrån dess inrättande till närvarande tid*. Kristianstad.
- Wadensjö, E. [1987]. ”Carl Adolph Agardh”. *Ekonomisk Debatt*, arg 15, nr 2, s 139–146.